حسین حوزنی موکریانی و دەوری لە پێشخستنی هونەری وتاری کوردی دا

کریم مصطفی شارەزا

پێشەکی :-

کاتێـك لە مێـژ ووی مرۆڤـایـەتی دا، لە کەسێتی ی مرۆڤی بلیمـەت و بەهرەدارو داهێنەر دەکۆڵینەوە، دەبینین زۆربەیان داهێنـانیـان لە لایـەنێـك لە لایـەنەکانی ژ یان دا بووە. کەم وابووە یەکێـك بەهـرەی لەگـەلێـك بواری زانستی و خزمـەتگـوزاریی نەتەوەکەی دا بوو بێ و، تواناو زانیاری یەکی فراوانی ئینایکلۆپیدیایی بوو بێ و، لە هەموو بوارێکی ژ یان دا داهێنانی وەدەست هێنابێ.

ئەگـەر بمـانەوێ نموونەیەك لە جۆری دووەم لە مێژ ووی کورددا دەسنیشـان بکـەین، ئەوا بەبێ دوودڵی دەتـوانین لە ناو کوردە داهێنـەرو خزمـەتگـوزارەکـان دا دەست لەسـەر وزنی موکـریـانی دابنێین، چونکـە ژ یـانی پڕ شکـۆی دا پێناسـەی کۆمـەڵە کەسێکی بەهرەدارو داهێنەری هەڵگرتووە.

ئەگەر لاپەڕەی مێژ ووی نەتەوەی کورد هەڵبدەینەوەو لە مێژ وو نووسـە پێشـەنگـەکانی بگەڕێین، دەبینین حوزنی موکریانی مێژ وو نووسێکی خامـە ڕەنگینی پێشـەنگـەو یەکـەم کەس بووە لە کورددا مێژ ووی کوردی بە زمانی نەتەوەیی خۆی نووسیبێتەوە.

ئەگـەر مێـژ ووی ڕۆژنـامـە گەریی ی کوردیشمـان بخوێنینەوە، بێگـومـان ناوی حوزنی وەك ئەستێـرەیـەکی گەش لە ئاسمـانی ئەم هونـەرە گرنگـەدا بەرچـاو دەکەوێ و، بە وتارە سیاسی و کۆمەلایەتی و زانیاری و ئەدەبی یەکانی مێشکی ڕۆڵەکانی نەتەوەکەی ڕۆشن کردۆتەوە.

ئەگـــەر لە هونـــەری وەرگـێـــڕان و، وەرگێـــڕان بۆ سەر زمـــانی کوردی یـەوەبـدوێین دیسـان ناوی حوزنی بە درەوشاوەیی لەئاسۆی ئاسمـــانی ئەو هونـــەرەدا دەبینین و ئەگـــەر لە ئەدەبی کوردیمـــان کۆڵی یــەوە، دەبینین خاڵــە حوزنی چیـرۆك نووسێکی سەر مەشق دادەرو شاعیـــرێکی نیشتمـــان پەروەر بووەو، ئەگـــەر ناوی خۆش نووس و مۆرهــەڵکـەن و نەخشکـارو وێنـەگـری کورد هات، ئەوا دیســـان حوزنـی لە ناویـــان دا لەڕیـــزی پێشـــەوەی ئەو هونـــەر کارانەدادەوەستێ و، خۆ ئەگەر باسی نیشتمان پەروەریی ی کوردکرا، ئەوا حوزنی نیشتمان پەروەرێکی هەرە دڵسۆزی کورد بووە.

بەم جۆرە دەبـینین حوزنی موکـــریـــانی بەو هەمـــوو بەهـــرەوەو داهێنانانەوە خزمەتی نەتەوەکەی خۆی کردووەو ناوی نەمری لە سەر ڕووپـەری مێـژ ووی کورددا بەگـەشی تۆمـارکـراوە و هەر بەگەشی و نەمریش دەمێنێتەوە.

ئێمـــە لەبـەر ماوە کەمی لە ناو حوزنی نیشتمـان پەروەرو مێـژ وو نووس و ڕۆژنـــامـەگـەر و وتـار نووس و شاعیـرو چیـرۆك نووس و نەخشکـارو مۆرهـەڵکەن و خۆش نووس و وێنەگر، تەنها لە حوزنی ڕۆژنامەگەر و وتار نووسی بەهرەدارو دەوری لە پێشخستنی هونەری وتـار نووسینی کوردی دا دەدوێین، بەڵام جارێ ئەگـەر بەکورتیش بێ، با چاوێـك بە ژ یـاننامەی گەشی دا بخشێنین، تاکو بزانین کێ بووە؟ چۆن پێ گەیووەو لە بواری ڕۆژنامەگەریی ی کوردی دا چی کردووە

حوزنی موکریانی کێ بووە؟

حوزنی موکـــریـــانی ناوی تەواوی سـەیـد حوسێن کوڕی سـەیـد عەبـدوللەتیفی کوڕی شێخ ئیسماعیلی کوڕی شێخ عیسای کوڕی شێـــخ لەتیفی خەزایی یەو، ناویـانگی هەنـدەرانی [حـوزنی]و ناو بانگی لە کوردستان [داماو]و [خدۆك]و [بێژەن] بووە. (1)

لە سـاڵی ١٨٩٣دا لە شاری سابـلاغ (مـەهـاباد) لە دایك بووەو هەر لە منداڵی یەوە بلیمەتی و زیرەکی لێ بە دی کراوەو سەودای کورد پەروەریـی بووە. (2) لە تەمـــەنـی ١٢ سـاڵی دا کەس و کاری خۆی و مەهابادی بەجێ هێشتووەو ڕووی کردۆتە مەراغەو تەورێز و یەریڤان و ١٢ ساڵیش بە بەرگی ئەفغـــانی یـــەوە هەمـــوو کوردستـــان گەڕاوە بۆ کۆکردنەوەو تۆمار کردنی مێژ ووی کورد. (3)

حوزنی خوێنـــدنی سـەرەتـــایی لەلای باوکی و خاڵــەکـــانی و لە قوتـابخـانـە سـەرەتـایی یەکـەی (مەهاباد) وەرگرتووەو، وەك هەندێ سەرچـاوە لە باسی ژ یـانی دا دەڵێن : چەنـد ساڵێکیش لە ڕووسیـاو ئەستـەمبـوڵ خوێندوویەتی و بە چاکی زمانەکانی کوردی و عەرەبی و فارسی و ئەفغـانی و تورکی و ڕووسی و هینـدی فێـر بووەو، کەمێکیش سەری لە زمانی فەرەنسایی و ئینگلیزی دەرچووە. (4)

حوزنی لە هەمـــوو چەشنــە زانیـــاری یـەك دەدوا، لە میـّژ وو، ئەدەب، ڕۆژنامەگەریی، مۆرهەلّکەنی و وێنەگری و خۆش نووسی و کلّیشـەی وێنـە هەلّکندن لەدار بۆ گۆڤار و ڕۆژنامەو هونەری وەرگێران لە زمانی بیانی یەوە بۆ کوردی، بەهرەدار بووە.[5]

حوزنی گەلێــك بەرهــەمی ئەدەبی و میــّژ وویی دانـاوەو چاپ کردووە، تاخــۆی لەژیـــان دا بووە، لە نێــوانی سالانی (١٩٢٥ - ١٩٤٧) هەژدە کتـێبـی چاپ کردووە، کە زۆر بەیـــان میــّژ ووی کوردن و گەلێ بەرهــەمی دیکـەیشی بە دەست نووسی ماونـەتـەوە چاوەڕوانی چاپ کردن و بلاوکردنەوەن.

لە ناو کورددا یەکەمین کەس بووە چاپخانەی بۆ خزمەتی زمان و مێژ وو و ئەدەبی کوردی دامەزراندووەو، لە سالّی ١٩١٥دا لە شاری (حـەلـەب)ی ولاّتی شامی دانـاوەو لە دوایی دا لە سالّی ١٩٢٥دا گواستــوویـەتی یـەوە بۆ کوردستـانی عیـراق و لە شاری ڕەوانـدزی داناوەو، لە سالانی [١٩٢٦ - ١٩٣٢]دا گۆڤاری [زاری کرملنجی] پێ چاپ کردووەو، لەوماوەیـەدا «٢٤» ژمـارەی لێ بلاوکردۆتەوەو، لە سالانی [١٩٣٥ - ١٩٣٦]دا «١١» ژمارەی لە گۆڤاری (ڕوناکی) بە هاوکـــاری کردن لەگــەلّ خوا لێ خۆش بوو [شێت مستـەفا] لە شاری هەولێر بلاوکردۆتەوەو، لە سالانی [١٩٤٣ - ١٩٤٧] گۆڤارو ڕۆژنـــامـەی [دەنگی گێتی ی تازە]ی[6] بە هاوکـاری کردن لەگـەلّ محـەمەد بابان و پارێزەر فائیق تۆفیق و وەهبی لە بەغدا دەردەچواندو گەلێـك ووتـاری میـّژ وویی و کۆمەلایەتی و دەقی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی و شیعری شا؛یرە ناودارەکانی کوردی بلاودەکردەوە.

حوزنی دوای خزمـەتێکی زۆری میــّژ وو و ڕۆژنـــامـەگـەریی و ئەدەب و ڕۆشـنـبیــری کوردی لە ڕۆژی ٢٠ی ئەیـلوولـی سالـّی ١٩٤٧دا لە شاری بەغدا کۆچی دوایی کردووەو تەرمەکەی براوەتەوە بۆ شاری هەولێـری دێـرین و لەوی لە گۆڕستـانی ئیمـام محـەمـەد نێـژ راوەو، لە ماوەی ژیـانی دا ژنێکی هێناوە، بەلاّم هیچ منداڵێکی لێ نەبووەو، لە جیاتی منداڵ بەرهەمێکی زۆر بەنرخی چاپ کراوو چاپ نەکراوی لەپاش بەجێماوە.

ئەو خزمەتەی مێژ وونووسی گەورەی کورد، حوزنی موکریانی بۆ کوردو کوردستـــانـی کردووە، نەك تەنـهـــا لە بارەی نووسینـــەوەی بەشێکی میـّژ ووی کورد بەلّکو لەبـارەی ڕۆژنـامە نووسی و دانانی چاپخـــانــەی کوردی لە کوردستـان، بە هیـچ جۆرێـك بە چەنـد لاپەڕەیەك یا بە تاکە بابەتێك و نووسەرێك مافی ڕاستەقینەی پێ نادرێ و،[7] گەلێ بەرهـــەمی بە نرخی بۆدانــاوین و خزمـــەتێکی گەورەی نەتـەوەکـەی کردووەو، ئەم کردەوە بە کەلّکـانـەی بوونـەتـە مایـەی مانـەوەی لە ناودلّ و ویجـدانی ڕۆلّـەکانی نەتەوەی کوردو تا هەتایە لەگەلی دا دەژین.

ئەوەی بە وردی سەرنــج بداتــە ئەو نووسینـــانـــەی حوزنی لە ڕۆژنـامەو گۆڤارە کوردی یەکانی سەردەمی خۆی دا دەینووسین، بۆی دەر دەکـەوێ کە زۆربـەی نووسینـەکـانی پەیـوەنـدیی یـان بەژیانی ڕۆژانەی خەلّکەکەوە هەبووەو، وەك ڕۆژنامە نووسێك دەوری خۆی دیـوە، زۆرلێکـۆلّینـەوەی بەنرخی کۆمەلایەتی و ئابووری و مێژ ویی و ئەدەبی و هونـەریی هەبـووەو بە شێـوەیـەکی زانستیـانە بۆیان چووەو چارەسەری کردوون.[8]

خوێنەری بەڕێز، دوای ئەوەی کە (حوزنی موکریانی)ت ناسی و لە بەهـرەو زیـرەکی و هونەرمەندیی گەیشتی و زانیت دەستێکی بالای بووە لەهـونـەری و وتـارنووسین دا دەبا لێرەو دوا بزانین ووتار چی یە؟ چەنـد جۆری هەیـە؟ تایبەتمەندی یە سەرەکی یەکانی ووتار نووسین چین؟ کەی ووتار لە ئەدەب و ڕۆژنامەی کوردی دا سەری هەلّداوە؟ حوزنی و هونـــەری ووتـــار نووسین چۆن هەلّـــدە سەنگێنین؟ دوای ئەمـانـەش باهـەندێ نموونەی سەرکەوتووی ووتارەکانی حوزنی لە گۆڤـاری زاری کـرمـانجی دا هەلّـــەنگێنین و شی یان بکەینەوە تاکو بزانین تا چ ڕادەیـەك هەل و مەرجی ووتاری سەرکەوتوویان لێ دێتە دی و دەوری حوزنی چی بووە لە پێشخستنی هونەری ووتاری کوردی؟

وتار چی یەو چەند جۆری هەیە؟

زۆر کەس پێنـاسـەی وتـار «المقـال» یان کردووە، هەیە دەلّێ: «وتـار جۆرە نووسینێکـە، زۆر لێکۆلّینەوەو قوولّ بوونەوە بەناو ڕەگ و ڕیشـەکـانی دا ناوێت و بەشێـوەیـەکی سووك و ئاسـان پێشکەش بە خوێنەر دەکرێت».[9]

لە فەرهـــەنگی لاڕوسی فەرەنســـایی دا لە بارەی وتـــارەوە ئەمـە هاتووەو دەلّێ: - «وتار بەو جۆرە نووسینانە دەلّێن کە خاوەنەکانیان بە قوولّی لێیـان ناکـۆلّنـەوە، یاخـود بە تەواوی بابـەتەکەیان چارە سەر ناکەن. وشەی وتاریش بە مانای «هەولّدان و شارەزایی پەیداکردن» یاخود بە مانای تاقی کردنەوەیەکی سەرەتایی دێت».[10]

لە هەندێ سەرچاوەی دیکەش دا دەلّێ: هەیە لەو ڕایە دایە، کە «وتـار جۆرە دارشتنێکی سووك و ئاسـانـەو چارە سەری بابەتێك یان بیـرۆکـەیـەك دەکات و، بە زۆری لە سەر لاپەڕەی ڕۆژ نامە یا گۆڤار پێشکـەش دەکـرێ».[11] کەچی کاتێـك کە لە ئینـایکلوپیـدیـای بەریتـانی دا سەیـری وشـەی وتار دەکرێت، بەم جۆرەی خوارەوە بەر

چاو دەکەوێت و دەڵێ :-

«وتار جۆرە دارشتنێکە لە درێژیدا مام ناوەندییەو چارەسەری بابەتێکی دیاریکراو دەکات و پەل و پۆی بۆ بابەتی تر ناهاوێت و دوو جۆرە وتار هەیە، وتاری ڕۆژنامەیی کە گرنگی بە سەرتاپای بابەتەکە دەدات و، وتاری (ئەدەبی)یش بە زۆری گرنگی بە نرخ و بەهای بابەتەکە دەدا»[١٢]

لە سەرچاوەی دیکەش دا بەم جۆرە پێناسەی وتار کراوەو دەگوترێ: «وتار جۆرێکە لە جۆرەکانی ئەدەبی پەخشان و لە بابەتێك یا بیرێکی دیاری کراوەوە دەدوێ و نووسەرەکەی بە شێوە نووسینەکەی خۆی لەچەند لاپەرەیەك دا دەری دەبڕێ و کەسێتی ی خۆی پێوە دیارە»[١٣].

هونەری وتار نووسین لە ئەدەبی ڕۆژ هەڵاتیدا نوێیەو، لە ڕۆژئاواوە وەرگیراوەو، لە سەدەی شازدەهەم دا لە سەر دەستی نووسەری پێشەنگ میشیل مونتانی (١٥٣٣ - ١٥٩٣)ی فەرەنسایی و، فرەنسیس بیکون (١٥٦١ - ١٦٢٨)ی ئینگلیز دروست بووە.[١٤] مۆنتانی لە ساڵی ١٥٨٠ دا یەکەمین وتاری و جوانترین وتاری بڵاوکردەوەو لە دواییدا بەهەموو ڕۆژئاوادا بڵاوبووەوە و پێشکەوت و بۆجێ بەجێ کردنی پێویستییەکانی ژیانی هاوچەرخ، گۆڤارو ڕۆژنامەکان دەورێکی سەرەکییان لە گەشەکردن و پێشکەوتنیدا گێڕا.[١٥]

هەندێ نووسەر لەو ڕایەدان کە وتار دووجۆری سەرەکی هەیە: وتاری ئەدەبی و وتاری ڕۆژنامەی نووسی و، دەڵێن: وتاری ئەدەبی پتر لە گۆڤاردا بڵاودەکرێتەوەو، وتاری ڕۆژنامە نووسیش لە ڕۆژنامەدا جێی خۆی دەگرێتەوەو، وتاری ئەدەبی هونەرێکی خودییە، کەچی وتاری ڕۆژنامەنووسی هونەرێکی کومەلآیەتییە یەکەمیان ئاوێنەی نووسەرەو، دووەمیشیان ئاوێنەی کۆمەڵە، ئەدیب پتر پشت بە ئەندێشە دەبەستێ و ڕۆژنامەنووس بە واقیع و ڕووداو[١٦] و، ئەمڕۆ وتاری ڕۆژنامەنووسی پتر؟ باوەو گەلێ جۆری هەیە وەکو وتاری سیاسی و وتاری کۆمەلآیەتی و وتاری زانستی و وتاری ئەدەبی ی ڕۆژنامەیی و هەر جۆرەشیان تایبەتمەندیی ی خۆیان هەیە. وتاری سیاسی و کۆمەلآیەتی پتر پێویستییان بەچارە سەرکردنی خێرا هەیەو پەیوەندییان بە ژیانی ڕۆژانەی خەڵکەوە هەیەو، وتاری زانستی و ئەدەبیش پێویستییان بە چارەسەرکردنێکی لە سەرخۆ هەیە.

هەندێ لە ڕۆژنامە نووسان دەڵێن: وتار گەلێك جۆری هەیە، لەوانە وتاری ئەدەبی و وتاری سیاسی و وتاری لێکۆڵینەوە ڕۆژنامەنووسی کە پێی دەگوترێ (ڕیپورتاج)و سەروتارو ستوونی ڕۆژنامەیی.[١٧]

ئێمە لێرەدا ئەوەی لەسەری دەوەستین و دەمانەوێ لێکۆڵینەوەی خۆمانی لەسەر دابمەزرێنین، مەسەلەی وتارە بە گشتی و بە هەموو جۆرەکانی یەوە، کە لە دوا دوای سەدەی ڕابوردووو، سەرەتای ئەم سەدەیەمان دا. هاتۆتە ناو ئەدەب و ڕۆژنامە نووسی کوردییەوەو؛ پێی خۆی بە چاکی چەسپاندووەو لە سەر دەستی هەندێك ڕۆژنامە نووسی پێشەنگ و نووسەری داهێنەری وتاری کوردییەوە گەشەی کردووەو پێشکەوتووە.

مەرج و تایبەتمەندییەکانی وتار:-

هەرچەند دانانی هەل و مەرج بۆ وتار نووسین کارێکی گرانە، چونکە هەر نووسەرە لە نووسین دا شێوەی نووسینی خۆی هەیە، بەڵام لەگەڵ ئەوەش دا پسپۆرانی ئەو هونەرە هەندێ تایبەتمەندییان بۆ داناوە وەکو ئەمانەی خوارەوە:-

١ - وتار بەشێوەیەکی گشتی تەنیا یەك بابەت دەگرێتە خۆ و یەکێتی بابەتی تێدا ڕەچاو دەکرێت.

٢ - نابێ زۆر درێژ بێ و دەبێ نووسەر وشەو ڕستەکانی و بیرو بۆچوونەکانی هەمووی لە پێناوی دەربڕینی بیرۆکەی بنەڕەتی و وتارەکەی بەکاربێنێ.

٣ - پێویستە لەکاتی خوێندنەوەی وتار، خوێنەر هەست بەکەسێتی نووسەر بکات و وابزانێ لە هەموو دەربڕین و برگەیەکیدا نووسەر لەلای دانیشتووە و بۆی دەدوێ.[١٨]

٤ - وتاری چاك پێشەکی درێژ ی نابێت.

٥ - پێویستە بەر لە نووسینی وتار نەخشەو بەرنامەیێکی دیاری کراوی هەبێ، تاکو وتارەکە نەبێتە تەنها قسەی ڕووت و وشە ڕیز کردن.[١٩]

٦ - ناونیشانی وتار دەورێکی گرنگی هەیەو وا باشە ناوەڕۆکی بابەتی وتارەکە بنوێنێ و بەچاکی سەرنجی خوێنەر یا گوێگر ڕابکێشێ.

٧ - لە وتاری ئەدەبیدا پێویستە نووسەر گرنگی بە ڕەگەزی سۆزو ئەندێشەو وێنەو مۆسیقای وشەو دەربڕینەکانی بدات و خوێنەر هەستیان پێ بکات.[٢٠]

پوختەی مەبەستمان، لە نووسین و هێنانەوەی ئەم مەرج و تایبەتمەندییانەی وتار ئەوەیە، کاتێك نووسەر وتارێك دەنووسێ، دەبێ بزانێ کە پارچە پەخشانێکی جوان و لووس و بێ گرێ دەنووسێ، دەبێ بزانێ کە هونەری وتار نووسینیش وەکو هونەری

شیعر وایە، هەست و سۆز و ئەندیشەی وردی پێ دەوێ بە تایبەتی لە وتاری ئەدەبی دا.

کاتێك وتار نوسە کوردەکان ئەم هونەرەیان دەست داوەتێ، هەموو مەرج و تایبەتمەندێکی وتاری سەرکەوتوویان بۆ بەکار نەهێناوە، بەڵام لەدوایی دا لەگەڵ پێشکەوتنی ڕۆژنامە نووسی ی کوردی ئەم هونەرەشیان پێشکەوتووە و توانیویانە هەموو تایبەتمەندیی یەکی وتاری سەر کەوتووی تێدا بهێننەدی و، وتار وسە پێشەنگەکانی کورد دەورێکی دیار و کاریگەریان تێدا بینیوە.

کەی وتار لە ئەدەب و ڕۆژنامە نووسی کوردیدا سەری هەڵداوە؟

وتار لە ئەدەبی کوردیدا هونەرێکی نوێیەو، لەگەڵ سەرهەڵدانی ڕۆژنامە نووسی ی کوردیدا لە دایك بووە، دەتوانین [٢٢ی نیسانی ١٨٩٨] کە ڕۆژ ی دەرچوونی یەکەم ژمارەی ڕۆژ نامەی (کوردستان)ە لە قاهیرە، بە ڕۆژ ی لە دایك بوونی وتار لە ئەدەبی کوردیدا دابنێین چونکە لەوەو بەر کورد ئەو هونەرەی نەبووە، بەڵکو هونەری نامە نووسین و دووان (خوتبە)ی بووە. ئەوانەش ناتوانن جێ ی وتار بگرنەوەو دەوری ئەو ببینن چونکە نامەو خوتبە بۆ چەند کەسێکی دیاری کراو دەنووسرێن و دەخوێنرێنەوە کەچی وتار لە ڕۆژنامەو گۆڤاردا بڵا دەکرێتەوەو جەماوەرێکی زۆر و زەوەند دەیخوێننەوە.

هەندێ نووسەری کورد، دەوری ڕۆژنامە نووسی لە گەشە کردنی پەخشانی کوردی و پێشکەوتنی دا دەردەبڕن و، هەموو چەشنەکانی ئەدەبی پەخشانی وەکو [چیرۆك، شانۆنامە، وتار، دووان...] دەبەنەوە سەر هەڵاتنی گزنگی خۆری ڕۆژنامەی کوردی و دەڵێن: «سەردەمی ڕۆژنامە، سەردەمی پەخشانە»[٢١] ئەمەش ڕاو بۆچوونێکی ڕاست و تەواوە، چونکە تاکو سەر هەڵدانی ڕۆژنامەی کوردی، هەر شیعر پتر لە مەیدانی ئەدەبی نەتەوەییمان دا خۆی دەنواندو پەخشان هونەرێکی دەگمەن بوو.

خوا لێ خۆش بوو عەلائەدین سەجادی لە کتێبەکەی [دەقەکانی ئەدەبی کوردی]دا، زاراوەی [پەخشانی ڕۆژ نامە]ی لە جیاتی (وتار) بە کارهێناوە[٢٢] کەچی پەخشانی ڕۆژنامە گەلێ هونەری پەخشانی وەکو [وتار و ڕیپۆرتاج، وتوێژ «المحاورة»، چیرۆك، بیری ڕاگوزاری «الخاطرة»، هەواڵ (الخبر) دەگرێتەوە.

ئێمە لەناو ئەو هەموو هونەرەی پەخشانی ڕۆژنامە، تەنیا (وتار)مان هەڵبژاردووەو، دەمانەوێ لێ ی بکۆڵینەوەو شوێنی دیاری لە ئەدەب و ڕۆژنامە نووسی ی کوردی بەگشتی و لە لای حوزنی موکریانی بە تایبەتی دەربڕین.

حوزنی موکریانی و هونەری وتار نووسین:-

ئێمە لە کاتێك دا کە سەرنج دەدەینە وتارەکانی حوزنی موکریانی بەتایبەتی لە گۆڤاری زاری کرمانجی [١٩٢٦ـ ٩٣٢]و، ئاورێکیش لە وتارەکانی ڕۆژنامەو گۆڤارە کوردییەکانی پێش ئەو دەدەینەوەو، لە هەل مەرجەکانی وتاری سەرکەوتووش ورد دەبینەوە، هەست دەکەین حوزنی دەورێکی باشی لە پێشخستنی هونەری وتاری کوردی بووە. چونکە کەم وا هەیە هەل و مەرجی وتاری چاك لە ناو ڕۆژنامەو گۆڤارەکانی سەرەتای سەردەمی ڕۆژنامە نووسی ی کوردی بەدی بکرێ.

لەکاتێك دا کە سەرنج دەدەینە سەر وتاری ژمارە (١)ی ڕۆژنامەی کوردستان کە لە [٢٢ی نیسانی ١٨٩٨]دا دەرچووەو سەرەتاکەی بەم جۆرە دەست پێ دەکات و دەڵێ: «صەد هەزار شوکر و حەمد و ئەنا ژ خودێ تەعالارە ئەم مسلمان خەلق کرن و ظانینا علم و مەعریفە تێرە هوش و زکا دامە...»[٢٣] هەست دەکەین وتارێکی تابلۆی کز و لاواز و پتر بە دووان (خوتبە)ی مەلایان دەچێ و گەلێ مەرجی وتاری لێ نایەتە دی، بەڵام لێ ی ناگیرێ چونکە یەکەمین تاقی کردنەوە یە لە مێژ ووی ڕۆژنامە نووسی ی کوردیدا.

دوای ئەمە کاتێك چاو بە لاپەڕەکانی ڕۆژنامەکانی [ڕۆژ ی کورد ـ ئەستەمبول ١٩١٣] و [تێگەیشتنی ڕاستی ـ بەغدا ١٩١٨] و [بانگی کوردستان ـ سلیمانی ١٩٢٢] و گۆڤاری [دیاری کوردستان ـ بەغدا ١٩٢٥]دا دەخشێنین، کە هەموویان لە پێش گۆڤاری (زاری کرمانجی) دەرچوون، هەست دەکەین وتارەکانیان هەرچەندە پێشکەوتنیان بە خۆیانەوە دیوە، بەڵام هێشتا پێ نەگەیشتوون و هەندێ هەل و مەرجی وتاری ڕۆژنامەیان هەر پێویستە. بەڵام هیچ کامێکیان لەوانە وەکو (زاری کرمانجی)ی حوزنی پێشکەوتنی بەخۆیەوە نەدیوەو، ئاشکرایشە کە نوسەری زۆربەی هەرە زۆری وتارەکانی هەر (حوزنی) خۆی بووە.

ئەگەر لاپەڕەی ژمارەکانی زاری کرمانجی هەڵبدەینەوە، چاومان بە گەلێك وتاری سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئەدەبی و زانستی ی حوزنی دەکەوێ و، هەست دەکەین چەندە لە وتاری سیاسی سەرکەوتووە، ئەوەندەش لە وتاری زانستی و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیریی گشتی دا بە دەستەڵات و خامە ڕەنگین بووە.

لە وانەیە هەندێ کەس، زۆر بەکار هێنانی وشەی بیانی لە وتاری

حو...ی دا بەدی بکات و، رەخنەی لێ بگرێ، بەڵام ئەگەر سەرنج ...تە وتاری رۆژنامەکانی ئەو سەردەمە، دەبینێ هێشتا حوزنی لە هەموو نووسەری ئەو وتارانە زمانی نووسینی پاك و پوختترەو ...وشەکانی سوکترن لە سەر زاران و مانایان ئاشکراتر و روونترەو، ...راوەی بێگانەیان کەمتر تێدا بەدی دەکرێ.

دیاردەی تێکەڵاوبوونی وشەی بێگانە لە کۆتایی سەدەی نۆزدەم و نیوەی یەکەمی ئەم سەدەیەش دا، وەنەبێ هەر بەتەنیا زمانی کوردی گرېتبێتەوەو بەس، بەڵکو زمانەکانی دیکەشی گرتبووەو تەنانەت زمانی عەرەبیشی گرتبووەوە. (٢٤)

لەم بارەوە زانای عەرەبی زان (ئەنستاس ماری کەرمەلی) (١٨٦٦ - ١٩٤٧) لە ساڵی ١٩١١دا لە گۆڤاریکی عەرەبی کە لە میسر بەناوی (الزهور) دەردەچوو نووسیویەو دەڵێ درزمانی رۆژنامەکانمان، زمانێکە کاڵ وکرچ، رۆژنامەیەکیان نی یە بە زمانی عەرەبی پەتی و بەبێ هەڵە بنووسێ، ئەگەر بتەوێ بزانی ئەو رۆژنامانە بە چ زمانێك دەنووسن؟ لەخۆت دەپرسی و دەڵێی: لە وانەیە خاوەنی ئەم وتارانە بەتورکی، یان کوردی، یان هیندی، یان فارسی، یاخود بە عەرەبی عامی بدوێ و، لە راستیش دا بەو هەموو زمانانەی نووسیوە» (٢٥)

لێرەدا ئەو راستی‌یەمان بۆ دەردەکەوێ، کە زمانی وتارنووسین تا ئەو سەردەمەیش و دوواتریش لە (رۆژنامەی عەرەبی)یش دا کزو لاواز بووە، دیارە ئەوانەی وتاریان نووسیوە یان عەرەبێکی زمان نەزان بوون، یاخود کورد یان تورك . . . بوون و بە زمانی خۆیان بیریان کردۆتەوەو لە دوایی‌دا بەعەرەبییان نووسیوە. بۆیە عەرەبی‌یەکی رەوان دەرنەچووە. ئەمە لەبارەی زمانی رۆژنامە نووسی عەرەبی لەو سەردەمەدا، کەچی (حوزنی موکریانی) دوای ماوەیەکی دوای ماوەیەکی کەم لە بڵاوکردنەوەی نووسینەکەی کەرمەلی و لە بیستەکان دا، هەست دەکەین وتارەکانی بە زمانێکی کوردی رەوان نووسیوەو بە خزمەت کردنە کەمەی زمانی کوردی، کە لەگەڵ هەڵاتنی پرشنگی رۆژنامەی کوردستانەوە دەستی پێ کردووە، هونەری وتارنووسینی کوردی گەیاندۆتە پلەی گەیین و پێشکەوتنێکی هەست پێ کراو، بەڵگەشمان وتارە سەرکەوتووەکانی گۆڤاری (زاری کرمانجی)یەتی.

لەگەڵ چەند نموونەیەکی وتاری حوزنی لە زاری کرمانجی‌دا:ـ

حوزنی رۆژنامە نووسی کورد لە رەواندز و پیرەمێرد لە سلێمانی لە بیست و سی یەکان دا تووشی هەمان دەردی بێ وتاری و بێ کەرەستەیی بوبوون تاکو بە شێوەیەکی جوان و هونەریی، گۆڤاری «زاری کرمانجی» و رۆژنامەی «ژیان» دەربچوێنن، هەردووکیان خاوەنی زۆربەی وتارو نووسینەکانی ناو گۆڤارو رۆژنامەکانیان بوو، لەبارەی حوزنی‌یەوە کەس وەك (هاملیتن)ی ئەندازیارو نووسەری کتێبی [رێگایەك بە کوردستان دا] باسی زاری کرمانجی و خاوەنەکەی ناکات وبەم چەند دێرەی هاملیتن نیگاری پر مانای هەموو ژیانی رۆژنامە نووسی ی کوردی کێشاوە و دەڵێ:ـ «موکریانی خۆی بەتەنها وتارەکانی گۆڤارەکەی دەنووسی، خۆی بەتەنها وێنەکانی دەکێشان، خۆی بەتەنها لەچاپی دەدان و ئنجا دەشی پێچانەوە، ئەمە بۆ خۆی نموونەیەکی بێ هاوتایە لەسەر رووی هەموو زەمین». (٢٦) ئەمەش ئەوە دەگەیێنی کە ئەو دەمە کادیری رۆژنامەنووس دەگمەن بووە. بۆیە حوزنی زۆربەی وتارەکانی بە پێنووسی خۆی بوون وجگە لە ناوی خۆی و نازناوی حوزنی، وتارەکانی بە ناوی [داماو]و[خەلۆك]و[بێژەن] (٢٧) دەنووسین و گەڵێ جاریش بە ئیمزای [س. ح، واتە سەید حوسین]و[ح. ح، واتە حوسێن حوزنی]و[ح. م، واتە: حوزنی موکریانی]و[م. ح، واتە: موکریانی حوسێن یا حوزنی]و بۆیە ئەو کەسەی خەریکی لێکۆڵینەوەی بەرهەم و ووتارو نووسینەکانی حوزنی بێ، پێویستە ئاگاداری ئەم نازناو و رەمزانەی بێ.

ئێمە لێرەدا بۆیە تەنها نموونەی وتارەکانی حوزنی لە گۆڤاری (زاری کرمانجی) وەردەگرین و پەنا نا بەینە بەر نموونەی وتارەکانی تری لە گۆڤاری (روناکی)و (دەنگی گێتیی تازە) چونکە:ـ

(١). زاری کرمانجی یەکەم گۆڤاری حوزنی بووە لە کوردستانی عیراقی دەرچووانـدوو، ئەگەر هەر پێشکەوتن و سەرکەوتنێکی هونەری وتاری تێدا بەدی‌بکەین ئەوا هەنگاوێکی گەورەیە لە بواری گەشەکردنی رۆژنامەنووسی ی کوردی، چونکە لە سەردەمێك دا دەرچووە کە تازە بەخشانی کوردی کەوتبوە تەکانی چوونە پێشەوەی.

(٢). گۆڤاری هەڵوێستی راست بوو، «بە هەموو توانایێکی‌یەوە پارێزگاری لە هەموو کارو کردەوەیەکی خێرخوای میللەتی کوردی تێدا بوویێ کردووە و، لە دژی هەموو ئەو هێزە زۆردار و خراپەکارانە تێکۆشاوە کە خەریکی زەلیل کردنی جەماوەری کورد بوون» (٢٨)

(٣). دوای زاری کرمانجی، رۆژنامە نووسی ی کوردی پێشکەوتنێکی هەست پێ کراوی بەخۆیەوە بینی، لە ساڵی ١٩٣٢دا گۆڤاری هاوار لە شام دەرچوو و لە ساڵ ١٩٣٥دا گۆڤاری روناکی لە هەولێر دەرچوو و رۆژنامەی (ژیان) پێشکەوت لەساڵی ١٩٣٩دا بوو بە [ژین]و لە هەمان ساڵیش دا گۆڤاری گەلاوێژ لە

بەغدا دەرچوو ئەمانە دەورێکی بالایان لە پێشخستنی وتاری کوردیدا هەبوو، بەڵام گرنگ ئەوەیە حوزنی لە بیستەکانەوە دەورێکی بالای لە (زاری کرمانجی)دا گێراوە بۆ پێشخستنی پەخشانی کوردیو هونەری وتار نووسین. ئێمەش لەبەر تیشکی ئەو سەرامەدیو پێشەنگی یەیدا، هونەری وتار نووسینی کوردی هەڵدەسەنگێنین و چەند نموونەیەکی لێ شی دەکەینەوە، وەکو ئەمانەی خوارەوە :-

(ا). [رەدیە بۆ وەکیلێکی میللەت] ناونیشانی وتارێکی سیاسی حوزنی یە لە ژمارە (٩)ی ساڵی (١) گۆڤاری زاری کرمانجی دا بە ئیمزای (م.ح) واتە :- موکریانی حوسێن یان موکریانی حوزنی بلاوکردۆتەوە، هەمومەرج و تایبەتمەندیێکی وتاری سەرکەوتووی لێ دێتەدیو، بە زمانێکی لووس ولێك ودەربرینێکی راست و رەوان، بابەتی «نوێنەری میللەت و مەرجەکانیو کارو ئەرکەکانی سەر شانی بۆ رۆڵەکانی گەلەکەی روون دەکاتەوەو، بەم شێوەیە وتارەکەی دەست پێ دەکات و سەر ناوێکی پر بە پێستی ناوەرۆکی بابەتەکەی بۆ دادەنێو دەڵێ: [رەدیە بۆ وەکیلێکی.... میللەت][29]

«وەکیلێکی کە موقەددەراتی ئوممەتێکی لە دەست دابێ، دەبێ راست و بێ غەش وریاو، تێگەیشتووبێت، لە هەموو دەردو ئێشێکی میللەت ئاگادار بێت، ژیان و عادات و تەبیعەتی ئەو میللەتە بزانیت، تاکو بۆی بکۆشێ، چتێکی کە میللەت پێی ناخۆش بێت وزەرەری وەتەن بێت نەیکا، ئەووەکیلە دەبێ خاوەندی ویجدانێکی پاك، شەرەفێکی ئازاد تەبیعەتێکی خاوێن و سەربەست بێ.

میللەتی مەزلووم بۆیە وەکیل ئینتیخاب دەکا، تاکو بۆ موحافەزەی حقووقی میللەت و بۆ مەنافیع، سەربلندیی و ئازادیی وەتەن بکۆشێ و موقەددەراتی ئوممەت رابگرێت و، نەشریات، ترەقی مەکتەب، تەحصیل، تیجارەت، زراعەت، هوگریو[30] ئیقتیصادی میللەت بخوازێت»[31].

کە بە وردی لەم سەرەتایەی وتارەکە دەکۆڵینەوە، دەبینین نووسەر زۆر جگەر سۆزانەو بە گیانێکی هاوچەرخانە بە رەگ و ریشەی بابەتەکەیدا چۆتە خوارەوە. هێرش دەباتە سەر ئەو جۆرە نوێنەرانەی میللەت کە بە دڵسۆزی بۆی تێ ناکۆشن، رۆژی خۆی میللەت بۆ ئەوەی هەڵبژاردوون تاکو پارێزگاری لە مانی بکەن و لەدوای ئەم سەرەتایە پتەو و روون و روانە دەڵێ :-

«هێندێك لەو وەکیلانەی میللەتی مەزلوومی کوردان، بە دراوی فەقیرو هەژارانێکی کە لە جەرگی ماڵ و منداڵیان دەردەکەوێت و دەیاندرێتی تاکو بچنە پایتەختان و حقووقی میللەت موحافەزە بکەن، لەبری مودافەعەی حقووق لەبەر نەزانین و تێ نەگەیشتن، بەچایخانە، کەیف هەوەس، تەن پەروەریو بەهێندێك چتی زەردو سوور ئیغفال دەبن، لەسەر کورسی هەواو دۆشەگی هەیولا[32] دادەنیشن، بە قسەی خەیاڵی فریوو دەخۆن، عادات، ژیان، ئەخلاق، رەگەزو دەمارو تیرەی میللەتی خۆیان لە بیردەچێتەوە. ئەوەشیان لەبیرچوتەوە کە بۆ ئینتخاب کردنیان لەبەر ئەم و ئەو دەپارانەوە، ئێستاش بەفرار و سێبەری فێنك و تیاترۆ و عەتر لەسەر کورسی دانیشتن ئیشغالی دەکات و، وا دەزانێ کە حقووقی میللەتێکی وا گەورە بخاتە ژێر پێیانەوە میلەت لە خیانەتی ناگاو ئافەرینی لێ دەکەن... پیاوی وا لە نێو هەموو میللەت پەروەرو، وەتەن خواهان دا نوختەیێکی رەش لەسەر تەئریخی خۆی دادەنێت».

ئەم وتارە سیاسی یەی حوزنی دوو لاپەرەی گەورەی گۆڤارەکەی گرتۆتەوەو هەر دێرەی لە دێرێکی تری گەرمترو پر جۆشترە، پارچەیەکی لە میللەت پەروەریی و بەناوی رەخنەگرتن و رەت کردنەوەی کردارو گوفتاری نوێنەرێکی کوردەوە، رەخنە لە هەموو ئەو نوێنەرانەی کورد دەگرێت کە چۆن لە سەردەمی پاشایەتیو وەزارەتی [جەعفەر عەسکەری]دا، بۆ هەڵبژاردنیان بە نوێنەری میللەت لە پەرلەمان روویان لە هەموو کەسێك دەنا تاکو دەنگیان پێ بدەن کە بووشن بە نوێنەر هەموو بەڵێن ووادەیەکی دابوویان بە میللەت لەبیر خۆیان بردەوە و بەرانبەر بە مافی گەلەکەیان بێ دەنگ بوون.

کاتێك هەموو وتارەکە دەخوێنینەوە و ئاورێکیش لە سەردەمی نووسینەکەی دەدەینەوە کە (ساڵی ١٩٢٧)»، دەبینین وتارێکی سیاسی سەرکەوتووە، نووسەر مەرجەکانی هونەری وتار نووسینی تێدا بەکارهێناوە. زۆر بە گەشی مانای پتەوو وشەی جوانی لە دارشتنەکەیدا بەکارهێناوەو، هەست و سۆزی نیشتمان پەروەریو نەتەوە پەرستیمان لەلا دەجۆشێنی.»

لەوانەیە هەندێ بڵێن راستە ئەم وتارەی حوزنی لە بارەی ناوەرۆکەوە سەرکەوتووە، بەڵام لەبارەی روخسارو وشەوە جارێ ماوەیەتی پێ بگات چونکە هێشتا وشەی بێگانەی زۆر تیا ماوە. لە وەڵام دا دەڵێم: لە سەردەمی بلاوکردنەوەی ئەم وتارەدا، هیچ کەسێك هەرچەندە زمان زان و خامە بەهێز بوایە، لەم نموونەیەی حوزنی تێ نەدەپەرِاندو بە ناچاری هەر وشەی بیانی ئاوێتەی

ـەرەکەی و شەی کوردی پەتی دەکرد .

بۆنمـوونـە با سەرنجێـك بدەینە چەند دێرە نووسینێکی شـاعیری گەورەو نوێخـوازی کورد ، شێـخ نووری شێـخ سالـح [١٨٩٦ - ١٩٥٦٨] کە لەگەڵ هۆنراوەیەکی دا ناردوویە بۆزاری کرمانجی و لە سەرەتـاکەی دا دەڵێ :- «جەریدەی موحتەرەمەی زاری کرمانجی کە نە رەوانـدز ئینتیشـار ئەکـات ، وەکـو رۆژێکی ضیـابـەخش فیوضی علیم و عیـرفـانی بە ساحـەی کوردستـان دا بڵاوکردۆتەوە رووناکی ئیستیقبالی [أظهر من شمس]ی نیشان بە ئەولادانی کورد داوە» . . [٣٣] سەرەتای شیعرەکەیشی بەم دێرە دەست پێ دەکات و دەڵێ :

صەبا ئەم دیاری‌یەم بۆ خاکی پایی زاری کرمانجە ،

لە نووری نا ، لە مووری ، توحفە بۆ خزمەت سولەیمانە ! !

ئەگـەر بەراوردی‌یـەك لەنێـوانی نووسین حوزنی و نووسینی شێخ نووری‌دا بکـەین بەتـایبـەتی لەبـارەی وشـەو دارشتنەوە ، بێ گومان نووسینـەکـانی حوزنیمـان پاك و پوختتـر دێتـە بەرچـاو و بەنموونەی جوان و سـەرکەوتووی وتاری کوردیی وەردەگرین .

(٢) . حوزنی وتـارێکی لە وەڵامی [نـامـەیـەکی کراوە بۆ جەریدەی ژیـان] نووسیوە ، نامەکەش بە ئیمزای (ب . مشیری بەرگدرو)وە لە ژمـارە (٥)ی سـاڵی (٢)ی زاری کـرمـانجی دا بڵاوکراوەتەوە [٣٤] لەسـەر هەڵـوێستێکی تایبـەتی رۆژنـامـەکـە هێـرشی دەباتە سـەرو حوزنیش بەم جۆرە و بەنـاوی زاری کرمـانجیی رەتی دەکـاتـەوە و پارێزگاری لە (ژیان) دەکات و دەڵێ :-

«ئـەمـرۆکـە لە کوردستـانی جنووبی‌دا ، لە هەموو کوردستانی دنیـادا ، دوو رۆژنـامـە بەکـوردی دەردەچن ، ئەو دووانەش وا بەخێو ناکرین کە بژین و یان نەکەونە ژێردەستی ئەم و ئەوەوە .

رۆژنـامـە بە پشتیـوانی میللەت و گەورە پیاوانی وەتەنەوە دەژی و سەربـەستی و ئازادی پەیـدا دەکـا ، بە یاریـدەدان گەورە دەبێ و بە دەست گرتن سەردەکـەوێ . میللەتی ئێمـە ئەمـرۆ بۆخۆی رووی لە مردنە نەك لە ژیان ! ! بۆخۆی تەمای کەوتنی هەیە نەك سەرکەوتن و بڵنـدیی ! ! بە ناشکـوری نەبێ میللەت دوچـاری نەخۆشی و دەردی یەکتر برینەوە بووە و ئاگای نە لە خۆی ماوە و نە لە مەعاریف و مەطبوعات ! !

میللەتی ئێمە کە چوار دەستەیە ، هەر یەکەی گرفتاری دەردێکە .

(١) . دەستـەی مەئمـووران لەبـەر مەعاش (٢) . دەستەی تووجاران لەبەر حیسـاب و لێکدانەوە (٣) . دەستەی خاوەند موڵك لەبەر یەکتر برینـەوە . . . (٤) . دەستـەی فەقیـرانـە کە روحی میللیـەتی هەبێ [٣٥] ئەویش گرفتاری چوار دەردانە ، بە مردن نەبێ رزگار نابێ» .

نووسـەر لە وتـارە کۆمـەڵایەتی‌یەکەی‌دا باسی دەستەو چینەکانی میللەت دەکـات و دڵسـۆزیی بۆ میللەت و نیشتمـان وەپاڵ دەستەی هەژاران دەدات کە ئەو دەستـەیـەش گرفتـاری دەردی هەژاری و دواکـەوتن و چەوسـانـەوە بوون بۆیە بەچاکی ناپرژێنە سەر خزمەتی رۆشنبیـریی میللەت و لەسـەر وتـارەکـەی دەروات و دەڵێ :- «جـا میللەتێـك ئەمـە حاڵی ژیـانی بێ ، چ ژیـانێکی پێ‌دەڵێن؟ چی لە دەست دێ بیکات؟ چۆن دەتوانێ بۆخزمەت کردنی مەطبوعات و مەعاریف بکۆشێ؟

رۆژنامەی (ژیان) چی کردووە کا گوناهـ بارە؟ رۆژنامەی (زاری کرمانجی)ی بەد بەخت بۆچ دەبێ سەرزەنشت بکرێ ، کە نەتوانێ لە ساڵێ‌دا ژمارەیەك بڵاوبکاتەوە؟ ئەگەر گوناهێکی هەش بێت هەر هی گەورەو کاربەدەستانە .

ئەگـەر رەگـەزی کوردیش وەکـو میللەتـەکـانی دیکە میللەتێکی بەختـەوەر بوایـە . گەورەکـان ئەو پارەیـەی کە لێـرەو لەوێ بڵاوی دەکـەنەوە ، لە مەطبوعات و مەعاریفیان خەرج دەکردو ، لە هەموو شارەکـانی کوردستـان دا جەریـدەو مەجـەللەو هەموو کتێبی رەنگاو رەنگیـان پێ دەینـا وجـود ، ئەودەمی دڵخـوازی کوربـد پەرستەکان نەشریات دەکرا» .

حوزنی لەم وتـارە کۆمـەڵایـەتی و رۆشنبیـریی‌یـەی‌دا ، لەبـاری ناهـەمـواری گۆڤـار و رۆژنـامـە و کتێبی کوردی‌یەوە دەدوێ و ، زۆر بە وریـایی بنچینـەی پرۆژەی چاپ و بڵاوکـردنـەوەی رۆژنامەو گۆڤار و کتێبی کوردی دامـەزرێنێ و ، سەرختی ئەو پرۆژەیـەش دەخـاتـە ئەستـۆی پارەدارەکـانی میللەت . دیـارە مەبـەستی لەم وتارەشی‌دا رەخنەدانـەوەی وەستـا بەشیـر موشیـرە و دەرخستنی ئەو بارە ناهەموارەی گۆڤـاری (زاری کرمـانجی) و رۆژنـامـەی (ژیـان) بووە ، کە ئەرکی دەرچـوانـدیـان لەبەر بێ دەرامەتی و یارمەتی نەدانی دەوڵەمەندەکان زۆرگران و لەوزە بەدەربووە .

ئەگـــەر بەوردی سەرنـــج بدەینـــە ئەم وتـــارەی حوزنـــی ، وەك نووسینێکی جوان و رەوان و شـەرکـەوتـوومـان دێتـە بەرچاو ، بۆمان دەردەکـەوێ کە نووســەر رۆژنـامـە نووسێکی زرنـگە و هوشیـار و لێ هـاتـوو بووەو ، زانیـویـە ٦٠ سـاڵ لەمـەوبـەر چ بنووسێ و بۆکێ بنووسێ و چۆن بنووسێ ؟ !

(٣) . حوزنی وەك لە وتـاری سیـاسی و کۆمەڵایەتی‌دا سەرکەوتووە ، لە ورتای مێژوویی و گێرانەوەی شکۆی رابوردووی کوردیش گەلێك دەست رۆیشتـوو بووە . بە زنجیـرە ، لە ژمارەکانی زاری کرمانجی‌دا

وتاری مێژوویی بڵاودەکردەوە و، یەکێك لەو وتارانەی بە ناوی [شاری ڕەواندزی ئەمڕۆ و ڕەواندزی دوێنێ و ڕەواندزی سبەی] نووسیوە و لە ژمارە (٢)ی ساڵی (١)ی گۆڤارەکەی‌دا بڵاوی‌کردۆتەوەو ئەمە بەشێکیەتی - «ڕەواندنزی پایتەختی حوکمدارانی بە شەوکەت و گەورەی سۆران و، پشتیوانی لێ‌قەوماوانێ میللەت خوا ووەتەن پەروەران بوو، ئەستێرەی بەختی لەگەڵ مانگە و ڕۆژدا بەرابەری دەکرد، بەدەستە ئومەرا و حاکمان دەهاتنە زیارەتی خانووی ئامالی کوردستان و قیبلەگاهی خاص و عام...

دوکان، بازاڕ، قەیسەریو، تیمچەو کاروانەرایانی بەئەنواعی بضائع بوو، دەورەی شاری بە دیواری مەحکەم و کۆنگرەو بورج و باروو ڕاگیرا بوو... حدوودی جزیرەی آمید، زاخۆ، ژەنگار، هەولێر، زەردەشت، سابلاغ، شنۆ، گەوەڕی نەهری، حەکاری بوو... پایتەختی بە بەدەروازە و قەلا بەندکرابوو[٣٦]

بەم شێوەیە حوزنی لە وتارە مێژوویی‌یەکەی‌دا ڕابوردووی گەشی شاری ڕەواندزمان بۆ دەردەبڕێ و وەسفی ناوشارو شوورەکەی بە جوانی دەکات و باسی شکۆو دەوری مێژوویمان بۆ دەگێڕێتەوە. لەوانەیە هەندێ لەو وشەوزاراوانەی کە بەکاری هێناون لەلای خوێنەری بەڕێز ئاشکراو زانراو نەبن وەکو ئەمانەی خوارەوە: [تیمچە: کە بەکاروانسەرا دەگوتراو، کۆنگرە بەشوێنی بەرز دەگوتری کە چاودێری خەڵکی لێوە بکرێت و، باروو بە بۆرجەکانی قەلا دەگوتران و، جزیرەی ئامید: جزیرەی بۆتانە، چونکە ئامەد ناوی کۆنی شاری دیاربەکرەو، مەبەستی لە (زەردەشت)یش شاری سەردەشتی ئەمڕۆیە]. دوای ئەمە نووسەر لە سەر وتارە مێژوویی‌یەکەی دەڕوات و دەڵێ:-

«تا دەوری ئیقبالی ئەمیری مەنسووری عادیل میر محەمەد پاشا بوو، ئەوەندەی تر مەملەکەت پێش کەوت، پاشا لە گەلێك دێهات دا ئاش و پردو ڕێگاو بانی لەسەر ئوسوولێکی فەننی دروست کرد. لە زۆر جێگایانی دوور بۆکێوی بلندی بە هەندەسە جوگەی ئاوی کێشا، ئاودێری زەوی‌و دەغڵ ودانی کرد. لە زۆر لایانی قایمی وەکو دێرە حەریر، ئاکۆ، سەران، باڵەکان، ئەقلاوەو، غەیری وان قەلای بۆ بەرابەری دوژمن بینات نا.....»

وەك بۆمان دەرکەوت حوزنی ئەم وتارە مێژوویی و وتارەکانی تری بەجوانی و بێ‌گرێ نووسیون و یەکێتی بابەتی ڕەچاوکردووە و بەپێی بەرنامەیێکی ڕێکوپێك لە ڕابوردوو و ئەمڕۆ و دواڕۆژ ی شاری ڕەواندزەوە دەدوێ‌و شان وشکۆی محەمەد پاشامان بۆ دەگێڕێتەوە.

(٤). حوزنی لە وتاری زانستیش دا گۆی هونەری وتار نووسینی بردۆتەوە، بۆ نموونە با ئەم وتارەی بخەینەڕوو تاکو بزانین چۆن سەرکەوتنی وەدەست هێناوە؟ بابەتەکەی بە ناونیشانی [بوونی رادیۆم بۆچی نەبێ نادرێ؟][٣٧]. بەو بەم جۆرە دەستی پێ‌دەکات و دەڵێ:-

«وەدەبێ هەموو کەس لە ڕادیۆم گەیشت بێ، بەڵام زۆر ئەهمیەتی بوونیان نەزانیوە، لە عالەمی علووم وحەکیمی‌دا ئەهمیەتێکی گەورەی هەیە. لە نەخۆشی وجوددا هێندە بە تەئثیرە، لە تیشکێکی دیکەدا نا تواندرێ ئەو تەئثیراتە بدرێتە کارو، لەڕادیۆم زیاتر بە مەوادایێکی دیکەش ئەو خزمەتە ناکرێ. جا لەبەر ئەوەیە ڕادیوم لە تیمارخانە گەورەکانی دونیادا بۆتە هەمە کارەی کیمیاو عیلم».

دوای ئەم سەرەتا زانستی‌یە لە بارەی بابەتی ڕادیۆم کە توخمێکی تیشك هاوێژو نەخۆشی خراپی وەکو شێرپەنجەی پێ چارەسەر دەکرێت و نووسەری لێ‌هاتوومان لە سەر بابەتەکەی دەڕوات و ئەڵێ:-

«بۆ پەیدا کردنی چەند سانتیگرام [ڕادیۆم] لە سەردەستووری «مادام کۆری» کە ئەو ڕادیۆمی دۆزی‌یەوە، چەند تۆن، چەند قینطار بەردێ کە ڕادیۆمی تێدایەو، چەند تۆن و قینطار مادەی کیمیایی‌و، پێنج تۆن ئاوی پێویستە، ئەو بەردانە لە ئاش دەکرێن وو دەهاڕدرێن، لەگەڵ ئاو چەند سەعات لە کاربۆناتی سۆدەدا دەبێ بکوڵێن، تاکو (ڕادیۆم) وەردەگەڕێتە سەر خۆیی بوون.

ئێمە لە قووەتی تیشکی ڕادیۆممان قسەکرد کە خراپ نابێ و بەتەئثیرە، ئەویش کراوەتە سێ بەش: هەرچی یەکو بەشی یەکەمە، تیژ ڕۆیشتنی تیشکی بە سەعاتێك ١٠٠,٠٠٠ مەترەو، لە وردە زەڕڕاتێکی زۆر چکۆلە ڕێك خراوە، ئەویش خودان کەهرەبای وەرگر [ئیجابی]یە. بەشی دووەم: تیژ ڕۆیشتنی لە سەعاتێك دا ١٧٠٠٠٠ مەترە، لە ئەلیکترۆن ڕێکخراوە، پاتی زەڕڕاتی کەهرەبایی موقناتیسی خودان کارەبای بەردان (سەلبی)یە بەشی سێیەم لە سەعاتێك دا ١٨٥٠٠٠ مەترە دەڕوا، ئەوە لەوانی دیکە بلندترو بە هێزتر و تیشك ئاوێژ و ڕووناکترەو ماددەکەشی پڕە.

دەتواندرێ میللیگرامێك لە ڕاگیۆم بە دوازدە زێری ساف بکردرێ‌و، بە هێندەی ڕووی کەوچکیکی چای پڕکا بە ٢٠٠٠٠ لیرەی زێر بکردرێ».

خوێنەری بەڕێز کاتێك لەم وتارە زانستی‌یەی حوزنی ورد دەبینەوە هەست دەکەین بە گیانێکی زانستیانە نووسراوە و هەموو هەل و مەرجێکی تەواوی وتاری سەرکەوتووی زانستی لێ دێتەدی‌و

ـحـوی یەکێتی بابـەت و جوانی وشـەو دارشتن و دەربڕینی ماناى ـسـەرى کردووەو ناونیشـانەکەیشی پڕ بەپێستی ناوەرۆکەکەیەتی و زۆر حـیـەر ئێستاش سوودى لێ وەردەگرن وزانستی نوێی لێ فێردەبن، ـنێت ئەو خوێنەرانە خومم کەڵکێکی چاکم لێ وەرگرتووە، بۆیە وا حـەزتی خوێنـدوومـەتەوەو، وتارەکە بەئیمزاى (س.ح) واتە (سەید حوسـین) یا (سـەیـد حوزنی) بلاوکـراوەتـەوەو، هەرچی ئەمڕۆ یحـوێنێتـەوە لەوانـەیـە باوەڕ نەکـات ئەم وتارە لەگۆڤارێکی کوردی ـیکـەى ٦٠ ساڵ لەمەوبەر لەشارێکی وەکو ڕەواندز بلاوکرابێتەوە، حو ئەگـەر وا دابنێین وەرگێـردراو بێ لە زمـانـانی ترەوە دیسان هەر بە ـتـێکی سەرکەوتووى سوود بەخش دادەنرێت، چونکە وەرگێر زۆر ـجـوانی و بەزمانێکی پاراوى ڕەوان دایرشتۆتەوە نەیهێشتووە گیانی ـوەرۆکە زانستی یەکەی بمرێت.

خوێنـەرى خوشـەویـست هەر کەسێکی لاپـەڕەى ژمـارەکـانی زارى کرمانجی هەڵبداتەوە، بێ گومان چاوى بە چەپکێکی بەنرخ لە وتـارى سەرکـەوتـووى هەمـە جۆرەکـەوێ، هەرچی بیگـرى، لەم نمـوونـانـەى پێشکـەشمـان کردن نزمتـرنین و هەمـووشیـان، یان بەرهـەمی خامـەى ڕەنگینی حوزنی موکـریـانین، یاخـود ئەم پێیانە داچـۆتـەوە ورێکی خستـوون، بەلام لێـرەدا لەبـەر دریـژ ڕادرین، بەوەنــدە نمـوونـەیـە، وتـارى حوزنی ڕۆژنـامـەنـووسى داهێنەرى خامە بەهێزى کورد دەوەستم و هەزار سلاو بۆگیانی پاکی دەنێرم لەگەڵ ڕێزم دا بۆ ئێوى ئازیز

سەرچاوە و پەراوێزەکان :

(١). حسین حوزنی موکریانی - دیرێکی پێشکەوتن - چ٢، هەولێر ١٩٦٢، ل: (١)

(٢). جەمال خەزنەدار - ڕابەرى ڕۆژنامەگەرییی کوردی - بەغدا ١٩٧٣. ل: ١٤٧

(٣). عبدالجبار محمد الجبارى - مێژووى ڕۆژنامەگەرییی کوردی - کرکوك ١٩٧٠، ل: ١٧٧

(٤). حوزنی موکریانی - دیرێکی پێشکەوتن، ل(١)

(٥). جەمال خەزنەدار - ڕابەرى ڕۆژنامەگەرییی کوردی - بەغدا ١٩٧٣، ل١٧٧

(٦). هەمان سەرچاوە، ل: ٣٣، ٣٤، ٣٥.

(٧). ممتاز حەیدەرى - پاشکۆى ڕۆژنامەى عیراق - ژمارە (٣٢) ساڵی ١٩٧٩ بەغدا ل٥٠

(٨). هەمان سەرچاوە، ل: ٥

(٩). فائق بطي - تطور المقال في الصحافة العراقية - كتاب دراسات في الصحافة العراقية ٩٧٢ - ٢٩

(١٠). عبدالجبار داود البصري - رواد المقالة الأدبية - بغداد ١٩٧٥، ص١١

(١١). فائق بطي - تطور المقال - دراسات في الصحافة الكردية - بغداد ١٩٧٢، ص٢٩

(١٢). عبدالجبار داود البصري - رواد المقالة الأدبية - بغداد ١٩٧٥، ص١١

(١٣). وزارة التربية - النقد الأدبي - المقال - بغداد ط١، ١٩٦٩، ص٧٠

(١٤). عبدالجبار داود البصري - رواد المقالة الأدبية، ص: ١٤

(١٥). وزارة التربية - النقد الأدبي - بغداد ١٩٦٩، ص: ٧١

(١٦). عبدالجبار داود البصري - رواد المقالة الادبية - ص٢٢

(١٧). فائق بطي - دراسات في الصحافة العراقية - تطور المقال، ص: ٢٩

(١٨). وزارة التربية - البلاغة - ط٢، بغداد ١٩٦٩، ص٨٩

(١٩). لطيف محمد المكام - أساليب النثر الفني - النجف ١٩٧٤، ص٧٩

(٢٠). وزارة التربية - النقد الأدب - بغداد ١٩٦٩، ط١، ص٧٢

(٢١). کەمال ڕەئووف محەمەد - گۆڤارى ئۆتۆنۆمی - ژمارە (٢،٣) ساڵی ١٩٨٦

(٢٢). عەلائەدین سەجادى - دەقەکانی ئەدەبی کوردی - بەغدا ١٩٧٨، ل١٨٢

(٢٣). بڕوانە - ڕۆژنامەى کوردستان - ژمارە (١) ساڵی (١) ١٨٩٨، ل(١)

(٢٤). حمە صالح فەرهـادى - چەنـد لایـەنێکی ڕۆژنامە نووسیی کوردی - بەغدا ١٩٨٨، ل٢٠

(٢٥). گۆڤارى الزهور، قاهیرە ١٩١١، وتارێك بەپێنووسی: الاب أنستانس مارى الكرملي، ص٣١

(٢٦). کەمال مەزهەر ئەحمەد - تێگەیشتنی ڕاستی - بەغدا ١٩٧٨، ل٨٥، ٨٦

(٢٧). حوسین حوزنی موکریانی - دیرێکی پێشکەوتن - هەولێر چ٢، ١٩٦٢، ل(١)

(٢٨). نزار جرجيس علي - صحافة أربيل - بغداد١٩٨٨، ص ١٣٦

(٢٩). زارى کرمـانجی - ژمـارە (٩) ساڵی (١) ڕەواندز ٢/حوزەیرانی ٩٢٧، ل: ٢٢، ٢٣

(٣٠). حوزنی ووشەى هوگرى بۆ إجتماعي، کۆمەڵایەتی بەکارهێناوە.

(٣١). دەقی ووتـارەکـانمـان بەشێوە دارشتنـەکـەى خۆیمـان وەرگـرتـووەو هێناومانەتە سەر ڕێنوسی نوێ.

(٣٢). هەیـولا = الهیـولی: ووشـەیـەکی یۆنـانییە بەماناى مادەى سـەرەتایی، بەلام لێرەدا بۆ (هەوەس)، یاخود بۆ (خەیاڵ)ى بەکار هێناوە.

(٣٣). زارى کرمانجی - ژمارە (٦) ساڵی (١) ١٥ى جمادى (١) ١٣٤٥، ل: ١٢

(٣٤). هەمان سەرچاوە، ژمارە (٥)ساڵی (٢) ١١/١١/١٩٢٨، ل٢٢

(٣٥). هەمان سەرچاوە و ژمارە، ل: ٢٢

(٣٦). هەمان سەرچاوە، ژمارە (٢) ساڵی (١) ١٩٢٦، ل٢

(٣٧) هەمان سەرچاوە، ژمارە (٢٣) ساڵی (٥)، ٤/حوزەیرانی ١٩٣٠، ل: ٨

ملخص البحث

حسين حزني موكرياني
ودوره في فن المقالة الكردية

كريم مصطفى شارەزا
اربيل - محلة روناكي

يأتي حسين حزني موكرياني في طليعة المؤرخين الاكراد الذين سطروا تاريخ شعبهم باللغة القومية وكان اهتمامه بالتاريخ لدرجة كبيرة بحيث طغت شهرته كمؤرخ على باقي مجالات إختصاصه واهتماماته الأدبية والثقافية. فاشتغل بالصحافة وأصدر مجلة (زاركرمانجي) (١٩٢٦ - ١٩٣٢) في بلدة راوندوز وأصدر مجلة اخرى في مدينة أربيل باسم (روناكي) (١٩٣٥ - ١٩٣٦) واشتغل محرراً في جريدة ژين ورئيساً للتحرير في مجلة (دەنگی گیتی تازە) (١٩٤٣ - ١٩٤٧) واهتم كذلك بالترجمة الى اللغة الكردية فكان المترجم الوحيد لمجلاته ولم ينس الأدب أيضاً فاهتم بتدوين وجمع التراث الأدبي ونشره والتفت الى الأدب الشعبي فلم يألوا جهداً في تحقيقه وابراز الجوانب المضيئة فيه. وكتب بالاضافة الى ذلك قصصاً استقى مواضيعها من التراث.

وفي مجال اختصاصه في الصحافة كتب مقالات في شتى النواحي السياسية والاجتماعية والأدبية وكان معظمها يرتبط بالحياة اليومية للجماهير وسلك في تحريرها مسلكاً علمياً، فقام بالبحث من خلالها في مواضيع مهمة اجتماعية واقتصادية وتاريخية وأدبية. وبالنظر الى دوره في نشأة وتطور فن المقالة باللغة الكردية فقد أفرد الباحث بحثه هذا في تحليل بعض مقالاته المبكرة والمنشورة في مجلة زاركرمانجي منها السياسية والأدبية والاجتماعية وحدد جوانبها الفنية وتكنيكها وابرز مضامينها الهادفة. ولأجل الاحاطة بالموضوع فقد بدأ الكاتب بحثه بتعريف المقالة وشروطها وخصائصها الفنية وتاريخ ظهورها في الأدب الكردي.